

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НПУ імені М.П.Драгоманова

Серія 16

*ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ
УЧИТЕЛЯ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ*

Випуск 4 (14)

КИЇВ – 2005

Р.І.Пенькова зауважує, що в розвитку творчого потенціалу особистості педагога значне місце займає театральна педагогіка. Вона вказує на багато особистісних рис (творча уява, педагогічна рефлексія, емпатія, мистецтво імпровізації), що "зближують вчителя і артиста" [10; 102].

Н.В.Рождественська, розкриваючи шляхи розвитку творчого потенціалу особистості, вказувала на доцільність використання методів акторської підготовки. На її думку „в структурі педагогічних здібностей є компоненти акторських здібностей. З одного боку, це здібності інтуїтивного розуміння один одного (психологічна спостережливість і вибірковість, з другого – виражальні засоби" [10; 123].

На думку Н.В.Гузій, головними детермінантами педагогічної креативності виступають проблемно-пошуковий стиль мислення, багата уява, фантазія та емоційна забарвленість, інноваційність поведінки і „зовні відображаються в педагогічному артистизмі, імпровізаційному характері поведінки вчителя [12; 30].

Практична навчально-методична діяльність ВОЗ в кожному регіоні України відрізняється своїми надбаннями, особливим проявом інтелектуально-творчого потенціалу. Так, Одеський інститут мистецтв (у структурі педагогічного університету) є фундатором введення курсу театральної режисури масових музично-виховних заходів, що спрямовує діяльність майбутніх фахівців на реалізацію акторських здібностей і вмінь у відповідних умовах музично-естетичної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах. Його мета: надання можливості кожному студенту виявити власні інтелектуально-творчі потенційні ресурси, розкрити свої акторські здібності в виконавській творчій діяльності; створення педагогічних умов для опанування конкретними (у т.ч. акторськими) вміннями та навичками під керівництвом досвідчених викладачів у процесі навчання: участь у різних видах ансамблів (вокально-інструментальний, класичного співу, чоловічий секстет, фольклорний колектив, бардівської пісні тощо); набуття досвіду їх використання в майбутній самостійній інтелектуально-творчій практичній навчально-виховній діяльності.

Цікавий проект розкриття інтелектуально-творчого потенціалу педагогів та студентів і його відтворення в акторській компоненті музично-педагогічно діяльності має Хмельницький гуманітарно-педагогічний інститут, в якому протягом багатьох років здійснюється оригінальний творчий проект (Театр музики і співу "Розмай"). Цей театр пісні став не лише концертною одиницею, а й навчальним середовищем, своєрідним експериментально-творчим колективом. Студентам, яких запрошено до співпраці в художньому колективі „Козаки Поділля”, „формують та корегують свої виконавські можливості в безпосередній репетиційній роботі та в концертних виступах, наслідують досвід сталих артистів" [3], стають безпосередніми учасниками яскравого театралізованого пісенно-інструментального дійства, що сприяє можливості розкриття їх інтелектуально-творчого акторського потенціалу.

У Полтавському педагогічному інституті студентська філармонія, як організаційна форма музично-просвітницької діяльності, отримала статус лабораторії акторської майстерності. "Специфіка удосконалення акторських здібностей індивіда полягають в тому, що вони можуть розвиватися лише в процесі його практичної діяльності за умов регулярних занять й тренувань". Завдяки постійній практиці музично-просвітницької діяльності студенти крім професійно-музичних та навчальних завдань отримують можливість "триматись на сцені та знаходити вихід з будь-якої несприятливої ситуації" [10; 363-365].

Висновки. У результаті інтелектуально-творчого опанування відповідного науково-теоретичного матеріалу, узагальнення набутого практичною педагогікою досвіду, нами була визначена сутність інтелектуально-творчого потенціалу особистості музиканта-педагога як бінарне змістовне утворення в контексті фортепіанної школи в межах теоретичного узагальнення особистісних сутнісних сил, що розкриваються через інтелектуальні та креативні здібності й практичну реалізацію відповідного потенціалу в педагогічній діяльності; фактору їх подальшого перспективного розвитку та розкриття на новому інтелектуально-творчому рівні. Інтелектуально-творчий потенціал музиканта-педагога має широкий спектр прояву завдяки багатокомпонентній структурі творчої діяльності. Особливого "звучання" інтелектуально-творчий потенціал представників фортепіанної школи набуває в артистичній компоненті професійної діяльності окремих піаністів, своєрідній її інтерпретації різними музичними вищими освітніми закладами України.

Література

1. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Випуск VI: 3б. наук. праць: У 2-х частинах. Ч.ІІ. – К., 2001. - 211 с.
2. Афанасьєв Ю.Л. Соціально-культурний потенціал художньої діяльності. – Львів, 1990. - 160 с. – С. 12-76.
3. Гуральник Н.П. Українська музично-виконавська школа ХХ століття як культуротворча традиція в діяльності музичних діячів Хмельниччини: Вісник ДАКККІМ 2'2005 – К.: Міленіум. – С. 66-71.
4. Каныгин Ю.М., Яковенко Ю.И. Введение в социальную когнитологию / АН Украины. Ин-т социологии. – К.: Наукова думка, 1992. - 307с.
5. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя в процесі вузівської професійної підготовки. Автор. докт. дис.– К., 1993. - С.1-10.
6. Кучерявий І.Т., Клепиков О.І. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 288с.
7. Личность: внутренний мир и саморегуляция: идеи, концепции, взгляды. – СПб., 1996. – 285 с.
8. Олексюк О.М., Ткач. М.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва. – Навч. посіб. – К.: Знання України, 2004. – С. 6-216.
9. Педагогічний словник / За редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д.- К.: Педагогічна думка, 2001. - 516 с.
10. Проблемы освоения театральной педагогики в профессионально-педагогической подготовке будущего учителя /Материалы Всесоюзной научно-практической конференции. – Полтава, 1991. – 384 с.
11. Социологический энциклопедический словарь /Под ред. Г.В.Осипова. – М., 1998, 356 с.]
12. Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць /Ред. кол.: Н.В.Гузій (відп. ред.) та ін.- К.: УДПУ, 1997.– 319 с. Укр. та рос. мовами.
13. Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць /Ред.кол.: Н.В.Гузій (відп.ред.) та інші -К.:НПУ, 1999.– 461 с.
14. Хмельюк Р.І. Профотбор и первоначальная подготовка студентов педагогических институтов: Дис. ... докт. пед. наук. – Л., 1973. – 515 с.
15. Цокур Р.М. Формування потенціалу професійного саморозвитку в майбутніх викладачів вищої школи у процесі магістерської підготовки. -Дис. ... канд.пед.наук. – Одеса, 2004. - 255 с.
16. Шановский В.К. Диалектика сущностных сил человека (опыт комплексного подхода). – К., 1985. - 171 с.

Анотація

В статті розкривається дефініція – інтелектуально-творчий потенціал представників фортепіанної школи. Надається приклад розширення його функціонування за рахунок акторської компоненти діяльності музиканта-педагога.

Аннотация

В статье раскрывается дефиниция – интеллектуально-творческий потенциал представителей фортепианной школы. Приводится пример расширения его функционирования за счет актерской компоненты деятельности музыканта-педагога.

Подано до редакції 05.09.05.

©2005

Дубяга С.М.

**ПЕДАГОГІЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК ПРОФЕСІЙНО НЕОБХІДНА УМОВА
ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ**

Постановка проблеми у загальному вигляді... Реформа загальноосвітньої й професійної школи в Україні вимагає принципових змін в усій системі педагогіки. Змінюється мета освіти, удосконалюється зміст навчальної інформації, змінюються засоби педагогічної комунікації, в значній мірі змінюється й сам об'єкт педагогічного впливу - учні. Усе це вимагає необхідності підвищення вимог до рівня професіоналізму вчителя. Особливо це стосується вчителів початкових класів.

Початок навчання в школі – один із найсерйозніших моментів у житті дитини. Від того, в якій освітній системі вона перебуватиме, яким буде перший учитель, багато в чому залежить успішність і самоактуалізація особистості в майбутньому. Процес становлення професійної майстерності включає не тільки перебудову й удосконалення знань, умінь і навичок учителя, але й формування, удосконалення якостей творчої особистості, творчого саморозвитку.

Творчість у професійній педагогічній діяльності є необхідною умовою і гарантом досягнення найвищої результативності праці вчителя, найбільш повної реалізації його можливостей. При цьому процес педагогічної творчості здійснюється не тільки під час підготовки педагогічного проекту уроку, планування можливих варіантів ходу навчальної діяльності, але й під час втілення творчого задуму, реалізації педагогічного плану уроку в умовах реального процесу навчання. Саме в цей момент у навально-виховному процесі виникає безліч незапланованих ситуацій, які вимагають миттєвого розв'язання, що призводять до виникнення різних, іноді непередбачуваних варіантів першочергових задумів, ідей і пропозицій.

Своєрідним "регулятором", який дозволяє оперативно коректувати, трансформувати педагогічний проект уроку в залежності з реальними умовами навчального процесу виступає педагогічна імпровізація.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні доцільності використання педагогічної імпровізації у творчій професійній діяльності майбутніх учителів, виявленні внутрішнього механізму її виникнення. У зв'язку з цим необхідно проаналізувати дану проблему в теорії та практиці, обґрунтувати умови виникнення педагогічної імпровізації.

Проблема педагогічної імпровізації пов'язана з психологією творчої діяльності в широкому значенні слова. Феномен імпровізації й експромт як вид імпровізації широко відомі у творчості діячів мистецтва: поетів, музикантів, танцюристів, акторів. У сфері театрального мистецтва це довів ще К.С.Станіславський, який, як відомо, використовував імпровізацію як один із методів у навчально-виховній роботі з акторами.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Імпровізація як важливий компонент творчої діяльності притаманна і педагогічній творчості, яка володіє загальноєвристичними рисами і в певній мірі схожа за своєю структурою з творчістю актора (В.М.Харькін, В.А.Кан-Калик, Ю.Л.Львова, Л.Ю.Берикханова, Т.О.Фокіна та ін.). Педагогічний аспект проблеми імпровізації міститься також у можливості формування імпровізаційних умінь студентів-майбутніх учителів і молодих педагогів.

На думку В.М.Харькіна, у актора порівняно з педагогом "рамки поставленої мети чіткіше накреслені", він проживає багато разів одну й ту ж роль з одним і тим же текстом, оживляючи текст п'єси за рахунок нюансів, а в учителя "рамками" служить мета уроку, а способи й логіка їх досягнення можуть регулюватися ним самим [4; 24], тобто ступінь імпровізаційної, а значить і творчої насиченості в педагогічній діяльності більший, ніж у театральній.

На значущість і важливість уміння педагога швидко орієнтуватися в змінюваних обставинах діяльності вказували ще К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський, А.С.Макаренко. Актуальність уміння вчителя приймати оперативні, гнучкі рішення в умовах багатоваріантності уроку підкреслюється багатьма сучасними дидактами й психологами (В.І.Зягвинський, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьміна та ін.)

В.І.Зягвинський, спеціально досліджуючи взаємозв'язок педагогічної творчості й імпровізації педагога, писав: "Педагог не просто має право на імпровізацію, він не має права не імпровізувати, він зобов'язаний постійно працювати над собою, щоб знаходитись в стані імпровізаційної готовності, готовності творити й шукати найкращі рішення на уроці заради того, щоб повно й ефективно втілити задумане" [2; 121].

Виклад основного матеріалу дослідження... Елементарні навички імпровізації необхідні представникам любої професії, так як протиріччя і проблемні завдання, які виникають у процесі діяльності, не піддаються вирішенню за допомогою традиційних методик.

Що ж таке педагогічна імпровізація і який внесок її у процес творчого розвитку вчителя? З одного боку, педагогічну імпровізацію можна охарактеризувати як фрагмент педагогічної діяльності, в якій учитель у процесі вирішення попередньо не спланованого педагогічного завдання експромтом здійснює творчу трансформацію педагогічних знань, умінь та здібностей.

З іншого боку, педагогічна імпровізація створює умови для творчого розвитку вчителя. В умовах педагогічної імпровізації йде процес самоактуалізації й мобілізації творчих сил і здібностей учителя, проходить деяке зрощення його професійних вмінь і здібностей – те, що називаємо творчим розвитком учителя.

Імпровізація – це вид творчості й одночасно її невід'ємний елемент. На сьогодні в педагогіці відомі різні визначення феномена педагогічної імпровізації. В.М.Харькін під педагогічною імпровізацією розуміє "діяльність учителя, вихователя, яка здійснюється у ході педагогічного спілкування, без попереднього осмислення, обмірковування" [4; 12]. Дослідник визначає імпровізацію як "вид і компонент миттєвої публічної діяльності, в результаті якої створюється суб'єктивно-об'єктивний новий продукт" [4; 14]. Але автор наголошує на тому, що слід відрізнити поняття "педагогічна імпровізація" і "імпровізація педагога", оскільки імпровізація педагога може бути "недоречною, недоцільною і навіть шкідливою", педагогічна ж імпровізація завжди "сприяє вихованню, навчанню й розвитку людей" [4; 31].

Ученим дається ще одне визначення цього поняття: "Педагогічна імпровізація – це акт, у процесі якого виконання співпадає або відразу слідує за створенням об'єктивно чи суб'єктивно нового, що є одним із елементів педагогічної діяльності, і в той же час – своєрідний механізм трансформації педагогічних знань, умінь, техніки в педагогічній, творчого характеру дії (штампа у творчості)" [4; 24]. Далі автор уточнює: "Педагогічній імпровізації, як і імпровізації взагалі, властиві наступні ознаки: збіг процесів створіння і виконання або їх мінімальна розбіжність, їх миттєвість і, в більшості, публічний характер, а також і те, що імпровізація – продукт єдності інтуїтивного й логічного з початковою опорою на інсайт. Тому ми визначаємо педагогічну імпровізацію як компонент педагогічної діяльності, що здійснюється миттєво, без попередньої підготовки" [4; 5].

У живому процесі навчання, коли вчитель зустрічається обличчям з класом, з учнями, знаходиться ще один епіцентр творчості. Щоб втілити задумане, необхідні енергія, терпіння і винахідливість, а несподівані зміни ситуації вимагають особливої швидкості реакції, спритності, свого роду експромтності вирішень. Багато з того, що здавалось гладеньким на папері, в житті здається кострубатим, а деякі труднощі долаються досить легко, якщо школярі стають союзниками педагога.

Добротне проектування й планування – передумова успіху, але досягати його треба кожного разу знову. Без енергії й видумки, витримки й втілення, наполегливості й творіння ніякий проект не втілиться в живу справу. Здібність педагога швидко й правильно оцінювати ситуацію, приймати рішення відразу, без розгорнутого логічного міркування, на основі накопичених знань, досвіду й інтуїції, називають педагогічною імпровізацією.

Учителю неможливо, та й не треба передбачати все. Часто доводиться на ходу змінювати план уроку, в залежності від змісту отриманих відповідей, допущених учнями помилок, емоційного настрою класу. Ось тоді й допомагає імпровізація. У навчально-виховному процесі виникає багато незапланованих ситуацій, які вимагають миттєвого розв'язання. Коли педагог входить в аудиторію, його чекає маса несподіванок, як у галузі навчальної діяльності, так і в сфері виховних впливів, які важко передбачити. Тому важко швидко орієнтуватися й органічно імпровізувати. "Педагог зіштовхується з постійно змінюваним світом своїх вихованців, із необхідністю миттєво приймати рішення, діяти. Від нього вимагається ледве не мільйон реакцій і мільйон впливів".

Учителя все несподіване в шкільному житті може підштовхувати до творчості, дозволяти йому органічно зв'язувати зміст уроку чи виховного заходу з реальним життям, надавати всьому навчально-виховному процесу свіжого, привабливого забарвлення. Непідготовлений до несподіванок учитель намагається уникнути подібних моментів, "не помітити", "проскочити", знаходитись у постійній напрузі – готовності "задавити" все позапланове або розгублюється, "комкає" проведення уроку. Але й творчі педагоги намагаються знехтувати імпровізацією. Дуже часто вчителі-практики народжуване імпровізаційно видають за шаблонне на випадок "аби чого не вийшло".

Учителів насторожує, як правило, інтуїтивний характер описуваного явища. Але психологами доведено, що інтуїція має матеріалістичну, діяльнісну основу. Більш того, імпровізація "замішана" на інтуїції – педагогіці тільки на користь. Більшість учителів і студентів педагогічних вузів – жінки та дівчата, а ще "з незапам'ятних часів прийнято вважати суттєвою ознакою жіночого мислення, порівняно з чоловічим, перевагу неусвідомленої душевної діяльності, інтуїтивне схоплювання замість методичних міркувань..." [4].

В.М.Харькін, Л.Ю.Берикханова та інші автори вважають, що внутрішнім механізмом виникнення педагогічної імпровізації є педагогічна інтуїція, а рушійною силою її виступає протиріччя між "першочерговими задумом і новим, більш вдалим, який виник безпосередньо на уроці...". Багато вчених, чий дослідження присвячені вивченню інтуїції як механізму наукового й художнього пізнання, його фізіології і психології (М.А.Афанасьєв, Ф.В.Басін, М.Буже, М.М.Пожарська та ін.) вказують на значимість інтуїції для творчості: "Саме інтуїція є основна специфічна ланка творчого процесу – тому, що будь-який вид діяльності, втрачаючи пошуковий, у певній мірі, інтуїтивний характер, перетворюється в освоєний, стандартний".

Той факт, що вирішення конкретних педагогічних завдань нерідко проходить на основі інтуїції, не означає, що вчитель завжди діє тільки покладаючись на інтуїцію. Перш за все педагогічна імпровізація опирається на досвід педагога, на неусвідомлений ним логічний аналіз накопиченої інформації, що є в пам'яті і зіставлення її з поточною ситуацією. "Якими б миттєвими не були інтуїтивні рішення, - підкреслює Ю.П.Азаров, - вони завжди передбачають попереднє накопичення даних" [2; 120]. В.А.Кан-Калик вважає, що імпровізація у творчості педагога, як і в художній творчості, базується на творчій підготовці до уроку, опирається на неї і неможлива без серйозної попередньої роботи" [3].

Часто при підготовці до уроку, опрацьовуючи значний матеріал та ще й обмежений у часі, вчитель змушений задовольнятися тими рішеннями, які він може знайти відразу. Але, отримавши установку на пошук, його мислення продовжує діяти. На підсвідомому рівні йдуть мислительно-асоціативні пошукові процеси. І ось несподівано на уроці, в обстановці емоційного підйому і змобілізованості, механізми творчості "видають" рішення. Виникає своєрідне осяяння (інсайт), яке є насправді плодом великої творчої праці. "Осяяню", миттєвому знаходженню правильного способу педагогічного впливу завжди передують накопичення й аналіз фактів, напружені пошуки.

Імпровізація необхідна не тільки в тих випадках, коли реальна ситуація не відповідає запланованій. Імпровізаційний момент, миттєва творчість, яка народжується на очах учнів, - умова повноцінного втілення задуманого, точності попадання в ціль, природності і невимушеності в спілкуванні.

Вдала імпровізація виникає тільки на добре підготовленому ґрунті. Адже не дарма говорять, що краща імпровізація повинна бути раніше продумана, а випадок допомагає тільки підготовленому розуму. Дослід аналізу педагогічних ситуацій, педагогічного передбачення, яке базується на знаннях законів і тенденцій навчання, на ясній гіпотезі, - опора вдалої імпровізації. Навіть неточне або помилкове припущення при уважному вивченні можливостей школярів, характеру їх діяльності, чинників, які обумовлюють її, полегшить у подальшому пошук правильного рішення, допоможе діяти швидко й точно. "Творчість, - підкреслював В.О.Сухомлинський, - ні в якому разі не означає, що педагогічний процес – щось недосяжне, властиве тільки відчуттям і яке не підлягає передбаченню. Як раз навпаки. Саме тонке передбачення, вивчення залежностей багатьох чинників і закономірностей педагогічного процесу дозволяє справжньому майстру миттєво змінити план. Якщо, скажімо, в школу сьогодні не прийшов тугодум Коля, урок вже буде проходити не так, як мислив його вчитель, плануючи роботу з цим хлопчиком".

На уроці нема часу для довгих роздумів, і педагог приймає рішення, опираючись на досвід та інтуїцію. "Без передбачення й плану, - писав В.О.Сухомлинський, - в нашій справі робота немислима, але контури хорошого уроку народжуються в уяві вчителя лише в чорновому варіанті, в загальних рисах, а хороший урок, як справжня творчість вчителя, створюється вже на уроці". І хороший учитель той, який "уміє правильно відступати від накресленого плану".

На значимість педагогічної імпровізації вказує і В.А.Кан-Калик: "Педагогічна імпровізація, - вважає він, - не поодинокий випадок у педагогічній творчості, вона є важливою складовою творчого процесу педагога. Якщо педагогічне спілкування є засобом передачі творчого процесу педагога учням (і навпаки) і засобом, що організовує взаємодію цих творчих процесів, то педагогічна імпровізація є засобом уточнення творчого процесу вчителя, корекційним моментом у взаємодії творчого процесу педагога з творчим процесом школярів" [3; 96].

Він же дає таке визначення педагогічній імпровізації: "Педагогічна імпровізація – це творчість педагога безпосередньо під час спілкування з дітьми, у момент здійснення у класі його педагогічного задуму. Ця творчість на основі інтерпретації матеріалу підготовленого уроку в сьогоднішніх обставинах

діяльності, у світлі справжніх творчих педагогічних установок і відчуттів учителя. Вона втілює здатність учителя оперативно оцінювати ситуації й вчинки школярів і свою власну діяльність, приймати рішення одразу (часто без попереднього логічного міркування) на основі попереднього досвіду і педагогічних спеціальних знань, ерудиції й інтуїтивного пошуку й органічно діяти в змінюваних обставинах діяльності, чуйно реагуючи на їх зміни, коректуючи власну діяльність" [3; 95].

Педагогічна імпровізація, як правило, здійснюється без попередньої підготовки – в цьому її відмінна ознака. Але це складний метод, і для того, щоб ним користуватися, треба вміти "готувати" імпровізацію: адже вони здійснюються не заради забавлянок або демонстрації вчителем свого вміння імпровізувати.

Мотивами вибору методу імпровізації можуть бути педагогічна доцільність і новизна ідей, а критеріями готовності імпровізувати – наявність гумору і прояву акторських здібностей. Вчитель повинен вміти готувати багатоваріантну програму творчих завдань, тренінгів на розвиток імпровізаційного мислення, володіти швидкою й чіткою реакцією, здібністю до імпровізації.

Для імпровізації потрібний психологічний та інтелектуальний настрій, усвідомлення проблеми в цілому. Тільки той учитель зможе готувати творчих і активних учнів, який сам готовий до експромту й імпровізації. Треба тренуватись, розвивати здібність до імпровізації, наприклад, уявити який-небудь предмет (книгу, капелюх та ін.) як зовсім інший (дзеркало, дерево і т. п.) або уявити себе, наприклад, оратором Стародавнього Риму й сказати промову про персональні комп'ютери.

Педагогічна імпровізація – це вираження пошукового статусу педагога, бажання знайти несподівані, небанальні варіанти вирішення своєї проблеми доступними і недоступними способами.

Те, що імпровізація "елемент педагогічної діяльності" не беззаперечно. Педагогічна імпровізація можлива і реально має місце в будь-якому виді діяльності, крім того, імпровізація може сама розглядатися як самостійний вид діяльності. Педагогічна імпровізація знаходить застосування в навчально-виховних установах (дитячий садок, школа, ліцей, гімназія, університет та ін.) та поза них (установи культури, виробництво, вільне спілкування, сім'я та ін.).

Педагогічній імпровізації, як і імпровізації взагалі, притаманні наступні ознаки: збіг процесів творіння та виконання або їх мінімальний розрив, їх миттєвість. Вона завжди творчість. Включає всі етапи творчого процесу в мініатюрі, є при цьому закінченим продуктом творчості.

Відмінними ознаками педагогічної імпровізації є її публічний характер і те, що вона має загальнопедагогічну цінність, педагогічну значущість, тобто сприяє вихованню, навчанню і розвитку людей.

Педагогічна імпровізація – закінчений, педагогічно цінний продукт здійснюваної публічно, миттєво, без попередньої підготовки діяльності.

У дослідженні Л.Ю.Берикханової педагогічна імпровізація розглядається як "закономірний невід'ємний і дуже важливий компонент творчої навчальної діяльності вчителя, що виступає як ефективний спосіб оптимального втілення задуманого і засіб оперативної корекції педагогічного задуму у відповідності зі змінюваними обставинами діяльності і творчим самопочуттям педагога" [1; 9].

На думку А.К.Маркової, педагогічна імпровізація є однією з психологічних умов професійної якості вчителя поряд із педагогічною ерудицією, педагогічним покладанням, педагогічним мисленням, педагогічною інтуїцією, педагогічною спостережливістю, зіркістю, педагогічною винахідливістю, педагогічною рефлексією й визначає її сутність як "знаходження раптового педагогічного розв'язання і його миттєве втілення, збіг процесів створіння і застосування при їх мінімальній розбіжності".

Ряд сучасних педагогів та психологів визнають необхідність і неминучість творчої реакції вчителя на конкретну педагогічну ситуацію, швидкої перебудови ходу уроку при виникненні нових, непередбачуваних обставин, хоча і не називають це вміння педагога перебудовуватись імпровізацією (Ю.П.Азаров, Н.В.Кузьміна, Ю.Л.Львова та ін.). Так, на думку Ю.Л.Львової необхідним для вчителя є "... на самому уроці проявляти гнучкість і в ході нього, за потребою, перебудовуватися, швидко знаходити пристосування для кращого виконання поставленої мети" [4, 39]. М.І.Махмутов вважає, що в умовах багатоваріантності уроку, незалежно від його основної мети, "вчитель повинен проявляти гнучкість у застосуванні будь-якої структури, а не дотримуватись шаблону".

Обґрунтування необхідності використання педагогічної імпровізації дає В.М.Харькін. На його думку, вона викликана наступними властивими педагогічній діяльності протиріччями:

- протиріччя між регламентованим характером педагогічної діяльності (плани, методичні рекомендації, підручники та ін.) і постійно змінюваним рівнем школярів;
- протиріччя між стереотипним та імпровізаційним рівнями педагогічної діяльності;
- протиріччя між планом уроку і педагогічними винаходами вчителя, що виникають безпосередньо на уроці;
- протиріччя між необхідністю для педагога імпровізувати й невмінням робити це якісно із-за наукової неопрацьованості проблеми та відсутності обґрунтованих рекомендацій [4; 45].

Висновки. Вивчивши поставлене нами питання, можна зробити висновки, що педагогічна імпровізація є видом творчої педагогічної діяльності, здійснюється у ході педагогічного спілкування вчителя й учнів миттєво, без попереднього обдумування на основі досвіду педагога, накопичених знань, базової психолого-педагогічної підготовки, ерудиції, уяви та інтуїції.

Таким чином, вміння вчителя орієнтуватись у живому процесі навчання й оперативно приймати доцільні педагогічні рішення виступає як професійно необхідна умова для ефективно, повноцінної творчої педагогічної діяльності.

Література

1. Берикханова Л.Ю. Педагогическая импровизация в деятельности учителя: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Красноярск, 1990. – 19 с.
2. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
3. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
4. Харькин В.Н. Педагогическая импровизация: теория и методика / МГПУ им. В.И.Ленина. - М.: МИП "NB Магистр", 1992. - 159 с.

Анотація

У статті розглядається доцільність використання педагогічної імпровізації у творчій професійній діяльності майбутніх учителів, виявлено внутрішній механізм її виникнення.

Аннотация

В статье рассматривается целесообразность использования педагогической импровизации в творческой профессиональной деятельности будущих учителей, выявлено внутренний механизм ее возникновения.

Подано до редакції 09.09.05.

©2005

Завалко К.В.

ТВОРЧИСТЬ ЯК СКЛАДОВА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СКРИПАЛЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Сучасні знання характеризуються неперервним оновленням, постійним розширенням, що викликає необхідність не тільки постійного самовдосконалення, а й розвитку творчих якостей людини, які сприяють їх реалізації та самореалізації у житті та професійній діяльності. Саме творча діяльність визначається сьогодні як універсальна функція людини, котра веде до різноманітних форм самовираження і є ключовим критерієм здатності людини до самоактуалізації.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... А.Ф. Фурман виділяє чотири сфери соціально-культурного досвіду у змісті освітньої діяльності: добування наукових знань; збагачення власного досвіду знаннями, вміннями і цінностями; творення особистістю психолого-педагогічного, навчально-предметного, методично-засобового та управлінсько-технологічного різновидів змісту розвивальної взаємодії з соціумом. Специфіка освітньої задачі полягає в тому, що її метою і результатом є культурне вдосконалення актуального соціуму та самої особистості, тому до основних форм активності належать інтелектуальна, соціальна і духовна творчість, а до базових соціально-психологічних механізмів – творення корисних предметів, духовних продуктів, добрих взаємин [13].

А. Маслоу робить припущення, що поняття "креативності" та "самореалізації" можливо є ідентичними. А.Адлер вважав „творчу силу” передвісником гуманістичної теорії особистості, вродженою

якістю кожної людини, поведінка якої у різних ситуаціях зумовлена суб'єктивним сприйняттям реальності і спробою особистості реалізувати себе у навколишньому світі [7].

Формулювання цілей статті... Метою даної статті є розкриття сутності творчості як однієї із складових процесу самовдосконалення. Досягнення цієї мети ми пов'язуємо з вирішенням наступних завдань:

- 1) розкриття сутності педагогічної творчості;
- 2) виокремлення ознак педагогічної креативності;
- 3) визначення методів підвищення рівня музично-педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження... Багато дослідників намагалися створити теорію творчості, але підходи та трактування їх істотно відрізнялись.

Філософія вбачає, що внутрішній світ людини становить те, що вона розвинула та вдосконалила в собі: якості активодіючих здібностей. Філософський словник трактує творчість як діяльність, що породжує якісно нове, чого не було [12].

Психологи розглядають творчість як вищий рівень логічного мислення, яка є поштовхом до діяльності, „результатом якої є створені матеріальні і духовні цінності” [3].

Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється багато уваги (В.І. Андрєєв, Д.Б. Богоявленська, Р.М. Грановська, А.З. Зак, В.А. Кан-Калік, Н.В. Кичук, Н.В. Кузьміна, А.Н. Лук, С.О. Сисоєва, В.А. Цапок та ін.).

Більшість авторів погоджуються з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, має потяг до нового оригінального.

Аналіз основних закономірностей і етапів творчого процесу дозволив ученим зробити висновок, що творчі акти винахідників, вирішення проблем ученими, творча навчальна діяльність учнів, студентів, навчальна науково-дослідницька діяльність мають однакову психологічну структуру: пошуки і комбінації різних елементів, відбір найбільш значущих варіантів, який має за мету досягнення нової якості [10; 26].

Плідна, творча діяльність людини відбувається у взаємодії когнітивного, емоційно-особистісного та діяльнісно-поведінкового компонентів її досвіду, а також на думку деяких дослідників має певні рівні. Так, І.П. Шевченко, Д.Б. Красовський, І.С. Дмитрук розрізняють три рівні творчої діяльності:

- 1) продуктивний – продуктивне використання репродукції на іншому якісному рівні, з урахуванням власних досягнень;
- 2) проблемний – самостійний вибір засобів реалізації навчально-виховних завдань у нових нестандартних умовах;
- 3) творчий – створення власного стилю діяльності, оригінальних засобів педагогічної практики [14].

У сучасній педагогічній літературі педагогічну творчість вчителів часто розглядають у контексті вивчення педагогічного досвіду, педагогічної майстерності, самовдосконалення (Ю.П. Азаров, А.Д. Демінцев, В.І. Загвязинський, І.А. Зязюн, Л.М. Лузіна та ін.).

Адже у педагогічній творчості своєрідно поєднуються нормативні (що випливають із встановлених законів, правил) і евристичні (створені під час власного пошуку) елементи. У роботі вчителя-скрипаля чимало типового, повторюваного, сталого, відбито в уже виявлених психолого-педагогічних закономірностях, принципах і правилах, але також чимало і змінного, варіативного, індивідуального.

На сьогодні у педагогічній теорії відсутнє єдине розуміння сутності педагогічної творчості. Актуальним для досліджуваного феномена творчості вчителя-скрипаля з позиції принципу неперервної освіти є звернення до визначення педагогічної творчості як діалогу між учасниками педагогічного процесу. У свою чергу це визначає його специфіку як процесу, з одного боку константного, визначеного, у певній мірі завершеного, адже він обов'язково повинен призвести до певних результатів, а з іншого боку – багатозначного, оскільки творчість є метою діяльності усього життя людини і вона не знає меж досягнення. Постійне виникнення нових цілей та їх досягнення у творчості є основою для самовдосконалення, самопізнання, „самотворення” учасників діалогу.

Однією з необхідних умов педагогічної творчості є незадоволеність, певна неузгодженість між самооцінкою та ідеальною уявою про вчителя, готовність до діяльності із самовдосконалення, прагнення щось в ній змінити, досягти позитивних результатів у роботі. На думку Л.С. Виготського творчості не можна навчити, але можна створити умови для розвитку творчих здібностей людини [2].